

SSN 2394-5303

Issue-36, Vol-04, December-2017

Printing AreaTM

International Multilingual Research Journal

Dr. Gholap

www.vidyawarta.com

- 15) Contribution of women to Economy and Ecology A case of Halakki Women ...
Manjula K.P, Uttra Kannada, Dr. Krupalini H.S, Shimoga || 69
- 16) Performance of Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act ...
Ms. Shallu Nuniwal, Chandigarh || 74
- 17) Educational Status of Scheduled Caste : A Study of Vidharbha Region of Maharashtra
Gautam Narayan Patil, Mumbai || 79
- 18) THE STUDY OF ZOOPLANKTON OF ISAPUR DAM FROM HINGOLI REGION...
Nitin Vishvnathrao Waghmare, Hingoli || 84
- 19) आरक्षणात आरक्षण आणि मेहतर जातीची जागृकता
प्रा. उमेश अशोक गोगडीया, जळगाव || 86
- 20) वेदांची ओळख
प्रा. गुजर अनुराधा वसंत, जि. पुणे || 90
- 21) 'अनुवाद, वर्णव्यवस्था आणि मी' पुस्तकातील डॉ. रणसुभे यांच्या विचारांची पार्श्वभूमी
प्रा. डॉ. निलेश एकनाथराव लोंढे, परभणी || 93
- 22) सुरेश भट : काव्यामधून विविध भाववृत्ती जपणारा कवी
डॉ. विशाखा वंजारी, जि. गडचिरोली. || 96
- 23) हमीद दलवाई : सामाजिक व धार्मिक सुधारणा
डॉ. नवथर भारती शंकरराव, अहमदनगर, प्रा.वाईकर एस.बी, केडगाव || 103
- 24) अंतर्गत सुरक्षिततेच्या दृष्टीने नक्षलवादाचे मोठे आव्हान
प्रा. डॉ. प्रशांत विघे, जि. अमरावती || 106
- 25) आदिवासी साहित्य संकल्पना
प्रा. डॉ. राजेंद्रकुमार लक्ष्मणराव लोणे, जि. नांदेड || 114
- 26) सम्यक वास्तवाचा आविष्कार : दशक्रिया
प्रा. डॉ. मदकुटे पी. एम, जि. नांदेड || 117
- 27) दलित आत्मकथने
प्रा. दत्तात्रय सदाशिव सावंत, प्रा. डॉ. बाळकृष्ण लळीत || 119
- 28) जागतिकीकरणाना मराठी कवयित्रींच्या कवितेवरील प्रभाव
प्रा. डॉ. ममता जानराव इंगोले, अकोला || 123

४. सोनकांबळे प्र.ई., 'आठवणींचे पक्षी' चतना प्रकाशन, औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती १९७९.पृ.९

५. कोंडविलकर माधव, 'मुक्काम पोपट देवाने' गोठणे ग्लोरिया प्रकाशन, १९९८

६. खरात शंकरराव, 'माझे आत्मकथन आणि तराळ- अंतराळ', अस्मितादर्श- लेख, संपा. पानतावणे गंगाधर, दिवाळी अंक, १९८३ पृ. १३

७. माने लक्ष्मण, 'उपरा', ग्रंथाली प्रकाशन, मुंबई, पुनमुद्रण, २००३ मनोगतामधून

८. कल्याणकर बा.ह., 'परिवर्तनाच्या संघर्षातील सौंदर्यमधील लेख', अस्मितादर्श- लेख, संपा. पानतावणे गंगाधर, दिवाळी अंक, १९८३ पृ. ७०

९. गिन्हे जनाबाई, 'मरणकळा', गिन्हे प्रकाशन, औरंगाबाद, पहिली आवृत्ती, १ मार्च १९९८, प्रा. सुखराम हिवराळे यांची प्रस्तावना

□□□

जागतिकीकरणाचा मराठी कवयित्रींच्या कवितेवरील प्रभाव

प्रा. डॉ. ममता जानराव इंगोले

सहयोगी प्राध्यापक तथा विभागप्रमुख भाषा डॉ.एन.एन.सिन्हा कला व वाणिज्य महाविद्यालय, पातूर जि. अकोला

प्रस्तावना :

'खाउजा'च्या विळख्याने सर्व जगाला कवेत घेतले आहे. जागतिकीकरणामुळे आर्थिक सुधारणांचे पॅकेज मिळेलच असे स्वप्न सर्वच जण रंगवत असले तरी त्याचा जबरदस्त परिणाम सर्वच क्षेत्रावर होऊ लागला आहे. त्यामुळे मानवी जीवन अक्षरशः गुदमरून जात आहे. जागतिकीकरणाने जग जवळ येऊ लागले आहे. खेडे बनू लागले, परंतु खेडयातील आत्मीयता, प्रेम, जिक्हाळा त्यात दिसत नाही. उलट स्वार्थीभावना, व्देषभावना मात्र बोकाळली आहे. परस्पराप्रतीच्या संवेदना बोधत होत आहे. मानवता हरवत चालली आहे. भौतिक सुख सुविधा मिळवण्याच्या नादात मूल्ये वेगाने ढासळू आहेत. झपाटयाने होणाऱ्या औद्योगिकीकरण, भांडवलशाहीने विदेशी कंपण्यांचा शिरकाव, बिल्डरांची अरेरावी, यामुळे सर्वसामान्य माणूस भरडला जात आहे. त्याच्या मुलभूत गरजाही पूर्ण होत नाहीत भांडवलीशाही, सामंतशाहीमुळे शेतकरी, कामगारांचे प्रचंड शोषण सुरु आहे. शेतकरी आत्महत्येकडे वळतो आहे. जगातील मुठभर लोकांची चंगळ आणि बहुसंख्य लोकांची फरफट यालाच जागतिकीकरण म्हणायाचे का? असा प्रश्न पडतो आहे. या जागतिकीकरणाच्या परिणाम आबालवृद्धांवर होत आहे. त्यात सर्वात मोठा प्रभाव पडला तो 'स्त्री-वर'

जागतिकीकरणाच्या प्रभावाने स्त्रीयांकडे पाहण्याची वृत्ती बदलत गेली. जागतिकीकरण ही व्यवस्था स्त्रियांचे वस्तुकरण करण्याच्या मागे आहे.

रिऑलिटीतील स्त्रियांचे वास्तव, बारमधील नृत्यांगणा, मॉडलींगने क्षेत्र, यातून स्त्रिला आम्ही स्त्रीसक्षमीकरणकडे नेवुन जात आहोत असे फक्त चित्र रेखाटल्या जाते मात्र स्त्रिचे मानसिक, शारिरीक शोषणाच्या अनेक गोष्टी पुढे आल्याने त्यातील फोलपणा स्पष्ट होत आहे. स्त्रित्वाला एकीकडे आधुनिकिकरणाच्या गोंडस नावाखाली पणाला लावणे आणि दुसरीकडे तिच्या स्त्रीत्वाला न्याय मिळावा म्हणून संघर्ष उभा करणे या चक्रात ती अडकली आहे. याचा सर्वात मोठा प्रभाव पडला तो स्त्रीच्या भावजीवनावर. 'साहित्य हा समाज मनाचा आरसा आहे' असे साहित्याच्या बाबतीत म्हटले जाते. साहित्यातून मानसांच्या जीवनाचे चित्रण करण्यात येते. मराठी साहित्यावरही जागतिकीकरणाचा प्रभाव पडला आहे.

२) पध्दतीशास्त्र -

जागतिकीकरणाच्या प्रभावात आलेल्या कविमनाने या जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेतून पुढे येणाऱ्या समाजमानवाचे, अंतर्विरोधाचे, मानसिकतेचे दर्शन आपल्या कवितांतून दृगोचर केले आहे. जागतिकीकरणाच्या अनुषंगाने मराठी कवयित्रींनी जागतिकीकरणच्या प्रभावाने स्त्रीच्या बदलत्या मनोवृत्तीचे, या युगातील बदलांचे, मानवी अनुभवांचे, स्त्रीच्या भुसमटीचे वास्तव टिपले आहे. या पार्श्वभूमीवर प्रस्तुत संशोधकाने 'जागतिकीकरणाचा मराठी कवयित्रींच्या कवितेवरील प्रभाव' हा विषय निवडला. जागतिकीकरण, जागतिकीकरणाचा मराठी कवयित्रींच्या कवितेवरील प्रभाव या व्दिसूत्रातून शोधनिबंधाची मांडणी केली आहे. या माध्यमातून जागतिकीकरणाचा स्त्रीयांवर प्रभाव पडला का? मानवी मुत्ये - हास पावत आहेत का? स्त्रियांचे, मातृत्वाचेही बाजारीकरण होत आहे का? या प्रश्नांची चर्चा मराठी कवयित्रींच्या कवितेतून होते का? याचाही बोध होउ शकतो.

३) गृहीतकृत्ये -

- १) जागतिकीकरणाचा प्रभावामुळे मानवी जीवन समाज जीवन भकास होत आहे.
- २) जागतिकीकरणाचा प्रभावामुळे स्त्रीयांचे शोषण होते. स्त्रियांचे, मातृत्वाचेही बाजारीकरण होत आहे.
- ३) जागतिकीकरणाचा प्रभावामुळे मानवी मुत्ये

हास पावत आहेत, स्त्रियांना नविन मुल्यमापन जावे लागत आहे.

४) जागतीकीकरणान्या प्रभावानो अभोरंखित करणारी वास्तवाशी भिडणारी निरि आवश्यक.

४) संशोधनाचा उद्देश -

जागतिकीकरण ही व्यवस्था व्यापारीकरण करण्याच्या मागे आहे. पहिले सौदर्यस्पर्धा, जाहिरातविश्व यांच्या नावाखाली प्रेशणीय बनविल्या गेले आहे. या माध्यमातून स्त्रीत्व, मातृत्व, तिची अग्निता, तिची समाजातील स्थान, तिचे परिवारातील, गावठीतील तिचे अधिकार, तिचे कर्तव्ये याबाबतीत आज वेगवेगळ्या बोलल्या जाऊ लागले आहे. एकीकडे स्त्रीसक्षमीकरण, स्त्रीसबलीकरण अशा भाषेने करत स्त्रीला मुक्तीचे प्रलोभन दाखविणे सुरु असून दुसरीकडे मात्र प्रत्यक्षात ही व्यवस्था तिहत्तबलीकरणच करीत आहे. जागतिकीकरणामुळे वेगळ्या वेगळ्या समस्यांना आव्हानांना तोंड लागत आहे. जागतिकीकरणामुळे स्त्रीयांचे शोषण त्यांचे जीवन भकास होत चालले, स्त्रियांच्या मातृत्वा बाजारीकरण होत आहे तिच्यावर नविन मुल्य लादली जात आहे. यांची चर्चा मराठी कवयित्री कवितेतून होते का? हाच या उद्देश या संशोधनाचे आहे.

५) संशोधन -

अ) जागतिकीकरण -

उत्पादन, उपभोग, वस्तुंचा व्यापार, आतं राजकीय अर्थनीतिचा पाया असलेली मालमत्ता बदलत्या स्वरूपामधून उदय पावलेल्या आ सामाजिक, तंत्रज्ञानात्मक, राजकीय आणि सांस्क संरचना प्रक्रियांचा संच म्हणजे जागतिकीकरण अशी व्याख्या जागतिकीकरणाची केली जाते. जागतिकीकरणाचा प्रभाव सर्वत्र क्षेत्रावर पडलेला आहे. 'ग्लोबलायझेशन ही संज्ञा १९८२ पर्यंत ऑक्सफर्ड डिक्शनरीत देखील सापडत नाही. म्हणजे २०-२० वर्षातच या संज्ञेने व तिने बोध होणाऱ्या प्रक्रियेचे भूतलावरील हजारो वर्षांच्या सभ्यता व संस्कृती

पायावर उभ्या असलेल्या समग्र मानवी समाजाला मूळापासून हादरवून सोडणारा असा त्याच्या कब्जा घेतलेला आहे. या पार्श्वभूमीवर संपूर्ण जगानी अनेक पातळ्यांवर फेरमांडणी होत आहे. २१ व्या शतकाला सामोरे जाताना समाजालाही फेरमांडणीचा विचार करावाच लागेल. 'विसाव्या शतकाच्या अखेरच्या दोन दशकातील समाजप्रवृत्ती व साहित्यप्रवृत्ती या स्वतंत्रपणे अभ्यासनीय ठरतात. या प्रकारच्या बदलामागे जागतिक परिस्थितीचीही पार्श्वभूमी आहे. नवे निसर्ग, पर्यावरणीय भान, निसर्गसंपत्ती व मनुष्यसंख्या यात निर्माण झालेला घातक असमतोल, वाढता बेबंद हिंसाचार, धार्मिक मूलतत्त्ववादाची नवी हिंसक रूपे, जीवनमूल्यांचे नाममात्र उरलेले तारण, विज्ञानयुगाच्या अफाट प्रगतीच्या टप्प्यांवर प्रकषिण जाणवणारे भ्रमनिरासाचे वैफल्य, वैभूतिक नेतृत्वाचा अभाव, संकुचित अस्मितांचा बुजबुजाट, मनुष्य सुष्टींचे नकळत होत चाललेले खेडेकरण, प्रसारमाध्यमांचा विस्तार यांसारख्या कितीतरी गोष्टींचा प्रभाव संवेदनशीलतेवर व सर्जनशीलतेवर अटळपणे पडत आहे. आंतरीक जागतिकीकरणाची ही प्रक्रिया व प्रभाव कोणत्याच समाजाला यापुढे रोखता येणार नाही.'^२ जागतिकीकरणाने निर्माण केल्या समस्यांचा गरीब आणि शोषित घटकांशी थेट संबंध आहे. स्त्रियांचा समावेश याच वर्गात होतो. 'स्त्रीवाद्यांच्या मते जागतिकीकरणात पारंपारिक समाजाच्या नकारात्मक गोष्टींवर मात करण्याची क्रांतिकारक क्षमता आढळत नाही तर नाहीच उलट शोषण आणि दडपशाहीची रूपे आणि प्रकार जागतिकीकरणामुळे वाढीलाच लागले आहेत. नवउदारमतवाद्यांनी, जागतिकीकरणामुळे लिंगभेदजन्य असमानता नाहीशा होतील असे जे भाकित केले होते ते तर प्रत्यक्षात आलेलेच नाही, उलट आर्थिक जागतिकीकरणामुळे त्याला वाईटच वळण मिळालेले आहे. गेल्या पन्नास वर्षांत पश्चिमात्य देशातील स्त्रीवादी चळवळीने जे काय थोडेफार पदरात पाडून घेतले आहे ते जागतिक स्तरावर पोचलेले नाही. स्त्रिया आणि मुले ह्या समाजातील सर्वात पीडित आणि दडपलेल्या घटकांवर तर जागतिकीकरणाचा अधिकच वाईट प्रभाव झालेला दिसून येत आहे. पुरुषांच्या मानाने स्त्रियांना कारखान्यांमध्ये कमी दराच्या मजुरीवर, अधिकच वाईट

परिस्थितीत काम करावे लागते, धार्मिक आणि सांस्कृतिक गतिरिवाज स्त्रियांना कमी लेखत असतात. कायदे स्त्रियांना संरक्षण आणि आधार देण्याऐवजी त्यांच्यावर अधिक अन्यायच करीत असताना दिसतात. अशा स्थितीत स्त्रीवाद्यांची भूमिका जागतिकीकरणाला विरोध करताना दिसते. स्त्रीवाद्यांच्या मते जागतिकीकरण हे लिंगभावयुक्त घटित आहे. स्त्रिया आणि पुरुष यांच्यावर ते भिन्नप्रकारे प्रभाव टाकते. लिंगाधारित अन्यायाची नवनवी रूपे आणि तोटे जागतिकीकरणामुळे समोर येत आहेत. अलिकडच्या काही वर्षांत स्त्रीवादी चळवळींनी त्यांच्यावर भेदक प्रकाश टाकलेला आहे. जागतिकीकरणान्या प्रक्रियेत कोटयावधी रुपयांची उलाढाल अव्याहतपणे सुरु असते परंतु समाजाच्या आर्थिकदृष्ट्या सर्वात खालच्या स्तराला या उलाढालीचा काहीही उपयोग नसतो किंवा त्याचे जीवनमान सुधारण्यासाठी त्यांचा काही फायदाही त्यात नसतो. या परिस्थितीचे स्त्रियांवर अधिक नकारात्मक परिणाम घडून आलेले दिसतात, स्त्रिया अधिक अवनत अधिक गरीब होत जातात, ज्यांचा स्त्रियांना काहीही मोबदला मिळत नाही अशी कामे त्यांना अधिक करावी लागतात. जागतिकीकरण हा अप्रगत देशांचा विकास आणि आधुनिकीकरण यांच्या नावाखाली सुरु असलेला नवा साम्राज्यवादच आहे, त्याचा मुखवटा बाजूला केल्यानंतर वासाहतिक आणि साम्राज्यवादी शोषणाचा खरा चेहरा दिसून येतो.'^३

२) जागतिकीकरणाचा मराठी कवयित्रींच्या कवितेवरील प्रभाव -

जागतिकीकरणान्या युगात स्त्रियांना शोषणाला सामोरे जावे लागते. आधुनिक काळात वेगवेगळ्या मार्गाने स्त्रियांचे जे वस्त्रहरण होत आहे आणि वस्त्र पुरविणारे हात मात्र संस्कृतीकडे गहाण आहेत. व्यवस्थेचे कटकारस्थान उघडे पाडण्यासाठी कवयित्री 'ज्योती लाजेवर' स्त्रियांना जागृत करताना म्हणतात,

'हर युगात। तुझे वस्त्रहरण। निमित्त वेगवेगळे।

वस्त्र पुरविणारे हात। संस्कृतीकडे गहाण।

तुझी धोरवी। स्वर्गाहून महान।'

(अस्मितादर्श विशेषांक, २००४, 'उलथापालथ')

पुराण काळापासून स्त्रियांना धर्मशास्त्राच्या विषय

लेखनाने मुख्य प्रवाहात येऊ दिले नाही. प्राचिन काळात सक्षम असलेल्या स्त्रिला 'चुल आणि मूल' या कार्यक्षेत्रात जखडून टाकले. नितीमूल्यांत बांधून टाकले. सर्वत्र स्त्रियांना 'भस्त्रांची (कातड्यांची पिशाची) अशी उपमा दिली. एवढेच नव्हे तर तिचे माणूसपणही हिरावून घेतले. कवयित्री 'पदमा गोळे' म्हणतात.

"सीतेसाठी ओढली रेषा लक्ष्मणाने। आणि घडले रामायण।

आमच्यापुढे दाही दिशा लक्ष्मणरेषा । आम्हाला ओलांडाव्याच लागतात

आणि राक्षसांना सामोरे जावे लागते."

स्वातंत्र्य मिळून ७० वर्षे उलटून गेल्यावरही तिच्याकडे पाहण्याच्या दृष्टीकोनात फारसा फरक पडलेला नाही. स्त्री एक वस्तु आहे असे ही या जागतिकीकरणाने ठरविले. परिणामी तीच्या शोषणाचे नविन मार्ग निर्माण केल्या गेले. तीच्या गुणवत्तेपेक्षा तीच्या देहाला किंमत आली. उपभोग्य वस्तु म्हणून स्त्रिया वापर केल्या जावू लागल्या. तीचे वेगवेगळ्या साधनांच्या मदतीने शारिरीक, मानसिक, लैंगिक, भावनिक,

आर्थिक शोषण होवू लागले. 'स्त्री' सौंदर्याचे बाजारी मूल्य वाढले. कार्पोरेट जगतात तीचे वेगवेगळ्या पध्दतीने शोषण केल्या जावू लागले. एकीकडे जागतिकीकरणाने स्त्रियांसाठी नविन संधी निर्माण केल्या, या संधीचे काही स्त्रियांनी सोने केले, त्याचा परिणाम समाज, कुटूंब, व्यक्तीवर झाला. जागतिकीकरणाच्या युगात फॅशनच्या, जाहिरातीच्या नावाखाली तिला उपभोग्यच ठरवले जात आहे. नीरजा, अश्विनी धोंगडे, मीनाक्षी पाटील, कल्पना दुधाळ, आसावरी काकडे, प्रजा लोखंडे, मलिका अमर शेख, सिसिलिया कार्काळो, विमल वाघमारे, ज्योती लांजेवार, उषा किरण आत्राम, हिरा बनसोडे, विजयालक्ष्मी वानखडे, प्रा. संध्या रंगारी, यामिनी रानडे, गौरी भोगले, पुष्पा कांबळे या कवयित्रींच्या कवितेतून जागतिकीकरणाची जाणीव व्यक्त होते.

'अश्विनी धोंगडे' यांच्या 'स्त्रीसूक्त' या काव्यसंग्रहातील 'स्त्रीमुक्ती' ही कविता जागतिकीकरणाच्या आगमनाची सूचकपणे मांडणी करते,

'इथे फॅशन शो होतात । मॉडेल्स सम्राज्ञीचे मुकुट।

सर्वांसुंदर युवतीच्या शिरावर विराजतात।
इथे टिक्की वरच्या जाहिरातीतून। सौंदर्याबरोबर
माल खपवितात।

साड्या प्रसाधनांच्या प्रदर्शनांतून। स्त्रीत्वसुद्धा
विक्रीला ठेवतात।"

('स्त्रीसूक्त', १९९७, पृष्ठ क्र. १२)

जागतिकीकरणाने स्त्रियांच्या वाटेला आलेल्या या दुःखाची जाणीव कवयित्री 'प्रजा लोखंडे' यांना आहे. त्या समग्र स्त्रीविश्वाचे मन उमड करतात. मानवतेची वागणूक स्त्रियांना मिळावी, तिचा माणूस म्हणून विचार व्हावा एवढीच माफक अपेक्षा त्या व्यक्त करतात,

"पुराणकाळाच्या ग्लोबलायझेशनपर्यंत।

आलटून पालटून यच्चयावत गृहीत धरण।
सहजिवन संभोग समभाव । समानता स्वातंत्र्य।
समाजाबाहेर सोयीस्कर ढकलण"

जागतिकीकरणामुळे स्त्रिया, पुरुष व्दिधा मनःस्थितीत आहेत. जुन स्विकारावं कि नवीन स्विकारावं अशी त्याची दोलायमान अवस्था आहे. नवीन स्विकारावं तर ते जीव घेणं, घातक, फसव, मूल्यहीन, तकलादू आहे ही जाणीव असूनही व्यवस्था त्यांना ते स्विकारण्यासाठी बाध्य करते. आपण कसे जगावे? हे जागतिकीकरणाची भांडवली संस्कृती सांगते म्हणून कवयित्री 'गौरी भोगले' म्हणतात,

"असे जगावे कसे जगावे ।

असा त्यांचा प्रश्न आहे ।

आपण मात्र त्यांच्या दुनियेत।

आऊटसायडर झालो आहे." (पृष्ठ क्र. ७४)

जागतिकीकरणच्या चक्रव्युहाने मानव व मानवी जीवनव्यवहारांना सर्व बाजूंनी कवेत घेतले आहे. मानवी जीवनातील सर्व मूल्य व जीवनमूल्ये अक्षरशः कोलमडून पडली आहे. याचे प्रभावी चित्रण कवयित्री 'सनेहलता चिटणीस' यांच्या "आकाशस्पर्श" (२००६) मध्ये आले आहे,

"आजकाल सगळं। विचित्रच घडतंय।
माणसातले मोठेपण कमी होतंय।

का ते कळत नाही । पण माणस बदलली।

माणसातल 'मी' पण वाढत चाललंय। घेणं

पुरत नाही। देणं सुचत नाही।

चंगळवादात सार बिभडलय। घरादाराला ग्रहण

लागलय

(‘आकाशस्पर्श’ आजकाल सगळं, २००६,

पृष्ठ क्र.८)

जागतिकीकरणामुळे जीवनाला गती आली त्यामुळे जगण्याच्या अर्थ ही पिढी हरवून बसली. हया भेंडोळ्यातून बाहेर पडण्याचा मार्ग नविन पिढीला सापडत नाही. यावर कवयित्री नीरजा भाष्य करताना लिहीतात,

‘काळकामवेगाचं चुकलं आहे त्यांचं गणित।

जागतिकीकरण आणि त्यासोबत वस्तीला

आलेली गती।

अर्थ लागत नाही त्यांना कशाचाही। प्रश्न

पडू नयेत कोणतेच

म्हणून प्रार्थना म्हणताहेत ती एकसारखी इतराचे

पर्याय गोधळून टाकताहेत त्यांना।

मुलांना सापडत नाहीत सोपा मार्ग। हया

रस्त्यांच्या भेंडोळ्यातून बाहेर पाडण्याचा।

(‘निरर्थकाचे पक्षी,’ पृष्ठ क्र.११७)

जागतिकीकरणाचा प्रभाव कुटुंबव्यवस्थेवर

सुध्दा पडला आहे मोबाइलच्या रेंजमध्ये काम करणारे

आई-वडिल, तसेच कुटुंबातील सर्वच घटकातील

सुसंवाद हरवत चालला आहे. मुलांचे बालपन पार

कासून गेले आहे. आई-वडिल दोघेही नोकरीनिमित्त

बाहेर सोबत खेळायलाही कोणी नाही अशा वेळी ही

मुल घरात असलेल्या कॅम्प्युटरवर खेळत राहतात याचे

वास्तव चित्रण ‘खेळ’ या कवितेतून ‘प्रज्ञा लोखंडे’

यांनी केले आहे.

‘बंद खोलीत कॅम्प्युटरवर। खेळताहेत।

एक एकटी मुलं।

अख्खच्या अख्ख जग त्यांच्या पुढ्यात।

एकावर एक वेष्टनांची।

चळत लावून उभं।

त्यांच्यासाठी आतडं तिळतिळ तुटण्याची ।

वेळच आता संपून गेलीय’ तर ‘बाल्य

हरवलेली। पण बालिश होऊ इच्छिणारी।

आजची पिढी। मोबाइलचे खुळखुळे हाती

घेऊन। रस्त्यावर हिंडते आहे।

नॉकलेटनी नोखणी तोंडात घालून।

बुळबुळीत वास्तव चमळीत शिकते आहे।’

(‘दारातल्या गंगोळीचे रंग’, २००७, पृष्ठ क्र.

२०)

जागतिकीकरणामुळे भाषा, संस्कृती, कुटुंब यांनी

पार वाताहत झाली हे सत्य प्रा. संभ्या गंगारी यांनी

रखाटले आहे,

‘कवितेतून निवृत्त करताना। माईनी मॉम झाली।

स्कर्ट घालून कॅफेत गेली. त्याचा पॉप झाला।

टाय लाऊन पॉप प्युझीकवर। शेटूट हालवू

लागला।

पोरग पाळणाघरात। मायवाप वृद्धाश्रमात।

(‘संभ्यारंग’, २०१०, पृष्ठ क्र.६७)

जागतिकीकरणाना तडाख्यातून मातृत्वही सुटले

नाही. शास्त्रीय संशोधनाने ‘सरोगेट मदर’ अस्तित्वात

आली. स्त्रीला भावनिक आवाहन करून ‘सरोगेट मदर’

व्हायला भाग पाडले. तिनेही ते स्विकारले. आर्थिक

नड यामुळे भागते आहे हे तिच्या लक्षात आले परंतु

पुढे

‘सरोगेट मदर होण्यासाठी तिलाही वाटले, काय

हरकत आहे?।

थोडी नड भागेल। तिच्या बेसावध होकारानंतर।

ती मशीनच झाली।

गर्भ सांभाळून पैसे मिळवणारी...।’

(‘मिळून सायाजणी’ सप्टे. २०१३ ‘बाईपण’, पृष्ठ

क्र.४३)

अशा शब्दात स्त्रिची व्यथा ‘यामिनी रानडे’

आपल्या कवितेतून मांडतात. ‘सरोगेट मदर’च्या रूपाने

आईच्या मातृत्वाचीच बोली जागतिकीकरणात लावल्या

गेली. स्त्रिगर्भाचा उपयोग अर्थप्राप्तीच्या लालसेने सतत

होत राहिला तर तिच्या आरोग्याचे काय होणार? याचा

विचारही तिच्या मनात आला नाही. तिच्या साथीदाराने

मात्र अधिक आर्थिक हव्यासापोटी या शरीररूपी मशीनची

काळजी घेणे सुरु केले..

‘आता घरात सुकामेवा फळफळावळ।

येऊ लागली फक्त तिच्यासाठी।

दोन्ही वेळा दुध घेतले का?।

नवरा आवर्जून विचार लागला।

(‘मिळून सायाजणी’ सप्टे. २०१३ ‘बाईपण’, पृष्ठ
क्र. ४३)

सरोगेट मदर, स्त्रीजीवांची निर्माती व विक्री,
शरीरविक्रय यासारख्या शरीराशी संबंधीत घटकांनी
बडजवरी जागतिकीकरणान्या रेटयात स्त्रीला सहन
करावी लागते आहे.

जागतिकीकरणाने सर्वच क्षेत्राला तडाखा दिला
आहे. त्यातून शिक्षणक्षेत्रही सुटले नाही. शिक्षणक्षेत्रातील
मूल्यव्यवस्था पार ढासळून गेली. तिचेही बाजारीकरण
झाले आहे. ग्लोबल व्हिलेजात माणूसकी गमावण्याचा
धोका आपल्या समोर आहे. माणूसपणा गमावण्याचे
भयानक परिणाम आगामी काळात भोगावे लागू शकतात.
हा विचार या कवितेच्या माध्यमातून त्यांनी मानवजातीला
दिला आहे,

‘जाहिरात करावी लागते।

असणाऱ्या नसणाऱ्या स्कीलची।

शिक्षणाच झालय बाजारीकरण।

शाळा करताहेत धंदा।

संस्था म्हणजे दुकान।’

(‘संध्यारंग’, २०१०, पृष्ठ क्र. ८६)

जागतिकीकरण, उदारीकरणालाही त्या
ठणकावतात,

‘सेझ’ ची ‘केझ’ आणून आमच सरण रचू
नका.।

खाऊजा खाऊजा म्हणत।

आम्हालाच खाऊ नका...’

(‘संध्यारंग’, २०१०, पृष्ठ क्र. १६१)

जागतिकीकरणाने प्रगत राष्ट्रांचा विकास होत
आहे. तर विकसनशील राष्ट्र भकास होत आहे. ही
भकासपणाची परिणीती केवळ अर्थव्यवस्थेपुरतीच नाही
तर मानवी मन, संस्कृती, समाज, नैतिक मूल्य यांनाही
तिने कवेत घेतले आहे. या संदर्भात ‘सिसिलीया
कॉर्वालो’ म्हणतात.,

‘कुठे जळतय सदन। साजरे होतेय मरण। ’

(‘दारातल्या रांगोळीचे रंग, २००७, जागरण’)

औद्योगिक क्रांती, चंगळवाद जागतिकीकरणामुळे
मानवी जीवनाची वाताहत होतेय हे सांगतांना त्या
म्हणतात,

‘कुठे फुटतात फटाके। कुठे फुटतात
ऐकू येत नाही फटाका।
फुटणाऱ्या काळजाचा।’

(‘दारातल्या रांगोळीचे रंग’, २००७, का.
दिवे. पृष्ठ क्र. ६१)

जागतिकीकरणाने प्रभाव जसा मानवी ज
झाल्या तसाच तो निसर्गावरही झाला याने चित्रण
प्रभावी शब्दात कवयित्री ‘प्रजा लोखंडे’ करतात
‘आपल्या हातून। सुटल जंगल। सुटल
सुटली जमीन। सुटली नाती।
ग्लोबल व्हिलेजात सापडेल आपल्या
आपली अस्सल कातडी।’

(‘तिच्या जगण्यातला वेणा, र
व्हिलेज’, २०१०, पृष्ठ क्र. ६५) ग्लोबल व्हि
माणूसकी गमावण्याचा धोका आपल्या समोर
माणूसपणा गमावण्याचे भयानक परिणाम अ
काळात भोगावे लागू शकतात. हा विचार या कवि
माध्यमातून त्यांनी मानवजातीला दिला
जागतिकीकरणामुळे माणूस विनाशाकडे वाटचाल
आहे. यामुळे निसर्गसुध्दा धास्तावला आहे अ
कवयित्री ‘स्नेहलता चिटणीस’ यांना वाटते,

‘सारा निसर्गच धास्तावला आहे।

कुठल्याच गोष्टीत तृप्त न होणारा ।

हा मानव प्राणी ।

विश्वाचा नाश जवळ आनतो आहे।’

(‘आकाशस्पर्श’, झाकोळलेला सूर्य, २००७,
पृष्ठ क्र. १२)

जागतिकीकरणामुळे शहर आणि खेड यांच्या
शीतयुध्द सुरु झाल्याची नोंद प्रा.संध्या रंगारी या
आपल्या कवितेतून घेतली आहे,

‘ग्लोबल व्हिलेजच्या विरुध्द।

लढतयं माझ खेडं।

इंडिया विरुध्द भारत।

चाललय एक शीतयुध्द।’

(‘संध्यारंग’, २०१०, पृष्ठ क्र. १७१)

जागतिकीकरणामुळे मोजक्या लोकांच्या हातात
प्रचंड पैसा, परिणामी चंगळवाद फोफावलेला तर लाख
लोक बेकार झाले. जागतिकीकरणाने माणसांच्या गरजा

हया निर्माण केल्या जातात माणसान्या हितान्या नसल्या तरी तिच व्यवस्था राबविले जाते. हे समकालीन वास्तव चित्रण कवयित्री 'प्रज्ञा लोखंडे' यांनी केले आहे.

'गन्ध ओसंडून वाहतो आहे। शॉपिंग मॉल।
गन्ध रिकामेच रिकामे आहेत भुकेले हात।
कुठल्या काउंटरवर ठेवलीय माझी कविता?
डिस्काउंटमध्ये विक्रीला।'

(मी भिडवू पाहते समग्राशी डोळ', २००९,

पृष्ठ क्र.४३)

कवयित्री 'अश्विनी भोगडे' यांच्या कवितेतून जागतिकीकरणातील माल खपविण्याचे तंत्राचे चित्रण येते...

'एकावर एक फी। त्वरा करा त्वरा करा।

हवा तो माल उचला।'

जागतिकीकरणामुळे खेडे बदलत चालले आहेत. आर्थिक सुबत्ता आली. परंतु पितृसत्ता, जातसत्ता, वर्गसत्ता, या व्यवस्थांना मात्र जागतिकीकरण हात लावू शकली नाही उलटपक्षी या व्यवस्थांना बळकटी मात्र येत आहे हे वास्तव कवयित्री 'प्रज्ञा लोखंडे' रेखाटतात,

'कॅलंडरची पान फडफडताहेत।

मॉलमध्ये परिवर्तित होताहेत गावकुस।

पितृसत्ता जातसत्ता वर्गसत्तेच्या।

जिवंत सांगाडयाला।

फुटताहेत नवनव्या असहया अमानुष पेशी।'

(आरपारलयीत प्राणातिक', २००९, पृष्ठ क्र.

४३) जागतिकीकरणाच्या परिणामाने शेतकरी पार हवालदिल झाला. त्याची ससेहोलपट 'कल्पना दुधाळांनी' रेखाटली आहे,

'मी टाकलेली मेथी आणि कोथिबीर..।

..मागतेय माझ्याकडं।

युरियाच खाऊ....।

आणि लुसलुशीत व्हायचंस्पेअर।

खरखीत झाडांच्या सालीनं।

मॉइश्चरायझरचा हट्ट धरलाय.....।

आणि माती अडून बसलीय।

'सिझर' कर म्हणत। मी काय करु?।'

(सिझर कर म्हणतेय माती', २०१०, पृष्ठ क्र.

१७१)

ग्रामिण भागातील स्त्रीया आजही दारिद्र्य, अज्ञान, जातीव्यवस्था, सामाजिक, सांस्कृतिक प्रश्नांच्या निखळ्यात रतल्या आहेत. व्यवस्थेने तिचे वस्तुतः रूपांतर केले. जागतिकीकरणात भरडणाऱ्या स्त्रीवर्गाचे विदारक चित्र 'हीरा बनसोडे' यांच्या कवितेत येते. ग्रामिण भागातील लघुउद्योग, कुटिरोद्योग, वस्त्रोद्योग, मासेमारी इत्यादींवर नव्या आर्थिक धोरणामुळे गदा आली. परिणामी या उद्योग धंद्यांच्या माध्यमातून स्त्रियांना मोठ्या प्रमाणावर मिळणारा रोजगार त्या गमावून बसल्या. कुटुंबासाठी, संसारासाठी अहर्निश कष्ट उपसणारी स्त्रीची,

'पाऊल स्थिर ठेवावे।

असा जमिनीचा वितभर तुकडा।

राहिला नाही माझा म्हणून''

(खरं सांगा', २००९, पृष्ठ क्र.५७)

ही व्यथा बोलकी आहे. शेवटच्या श्वासापर्यंत लढणारी स्त्री 'तु कधी दिसली नाही' या कवितेतून 'ज्योती लांजेवार' रेखाटतात.

जागतिकीकरणामुळे स्पर्धा प्रचंड वाढली, निवडणूकीच्या वेळी वाकून पाया पडणारी वृत्ती निवडून आली म्हणजे ५ वर्षे दुकूनही पहात नाही म्हणूनच कवयित्री विजयालक्ष्मी वानखेडे आपल्या 'इशारा' काव्यसंग्रहात म्हणतात,

'सावधान, १८ वर्षांच्या मतदात्यांनो सावधान।

जाणवू द्या त्यांना आपले अस्तित्व,।

सांगा त्यांना ठणकावून। आम्हाला कुणी फितवू शकत नाही.।

साम, दाम, दंडाने झुकवू शकत नाही।

कळसुत्री बाहुल्याप्रमाणे नाचवू शकत नाही, तरुण रक्ताला,।

धर्म नसतो,। जात नसते,। पक्ष नसतो,। त्यांच्या ध्वजाला विशीष्ट रंगही नसतो,।

एकमात्र जाणीव असते अस्मितेची.।'

(इशारा'', पृष्ठ क्र.४४)

जागतिकीकरणामुळे दहशतवाद फोफावत आहे यासंबंधी भाष्य करताना कवयित्री 'मलिका अमर शेख' म्हणतात,

'हिंसेला दिलेली अनेक छान — गोड नाव।

आम्ही करतोय हिंसेच बरसं ।

हिंसाच आमची माता ... हिंसेच उत्तर मात्र
एकच होतं प्रत्येक युगात

एक ढळढळीत सर्वनाश मानवीयतेचा''
(‘मलिका अमरशेख’)

देशात कोणकोणत्या हिंस्त्र शक्तीचे पिक
पिकवली जातात या सद्यपरिस्थितीवर भाष्य करताना
कवयित्री ‘पुष्पा कांबळे’ लिहीतात,

‘काळ्या रंगाचा अनबाणी पाऊस।

काळी पीक, पांढरी बेकारी।

संप मोर्चे, बंद गुंडागर्दी।

भले की ते देशद्रोही नसतील।

परंतु मानव द्रोही नक्कीच आहेत।

बेकारीच अमाप पीक।

नवसासाठी स्त्रीचा बाजार व्यापार आहे।’’

(‘विषारी विचार’ पृष्ठ क्र. २९)

जागतिकीकरणामुळे समाज असुरक्षित
मानसिकतेत जगत असतो. संवादाची अनेक माध्यमे
असतानाही मानुस एकाकी बनत जातोय.
जागतिकीकरणामुळे अस्वस्थता, असुरक्षितता,
अर्थशून्यता, वाढते आहे हे बदललेले समाजवास्तव्य
कवयित्री ‘आसावरी काकडे’ यांनी टिपले आहे,

‘नवनवीन आजाराच्या भितीने। धास्तावलेल्या।

की कम्प्युनिकेशन्सच्या।

अनावर साधनांनी वाहेरून सर्वांशी जोडलेल्या।

आणि आतून।

अगदी एकाकी झालेल्या।’’

(‘मी एक दर्शनबिंदु,’ पृष्ठ क्र.९०)

स्वातंत्र्यानंतरही स्त्रीयांवरील बंधन वाढत आहेत.

तिचे बाजारीकरण सुरुच आहे. मॉल सारख्या नवनवीन
संस्कृतीत कोंडलेल्या स्त्रीयांच्या मुक हुंदक्यांची नोंद
कवयित्री ‘प्रज्ञा पवार’ घेतात,

‘शुगर लॉबी, सहकार, दुग्ध उत्पादक संघ।

झेडपीसुतगिरण्या,।

एम.आय.डी.सी., महामंडळ।

बाईला नाचवणाऱ्या।

दौलतजादा करणाऱ्या।

सत्तेच्या आणि मत्तेच्या। चिरेबंदी वाड्या।’’

Printing Area : Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal

(‘आरपारलयीत प्राणातिक’, २००९.

६६) गिब्रवादी विचारधारा आणि जागतिकीकरण
महसंयंत्र त्या उलगडतात जातो, जागतिकीकरण
पुरुष स्वतःच कधी वस्तू झालाय हेच त्याला
नाही. पुरुषांचे होणारे वस्तुकरण कवयित्री
पाटील’ यांनी भेदकतेने मांडले आहे,

‘बाईला वस्तू— साधन समजणाऱ्या
स्वतःच कधीच झालाय वस्तू।

हेच कळू द्यायचं नाही त्याला।

हाच मोठा आंतरराष्ट्रीय कटा।’’

(‘इज इट इन युवर डीएनए,’ पृष्ठ क्र.

स्त्रीजीवनाचे यथार्थ दर्शन, पुरुषप्रधान

प्रखर प्रहार आणि जागतिकीकरणातील

वास्तव ‘प्रज्ञा लोखंडे’नी त्यांच्या कवितेतून

आहे.पुढील कवितेतून त्या अखिल स्त्रीमनाची

व्यक्त करतात,

‘खरंच मला नकोय।

फक्त स्वतःपुरतीच अनुकूलता।

मला नकोय परिघाबाहेरची शाश्वत

अश्वासतता।

मला हवीय। खूप सुख भोगल्यानंतरची।

मला हवीय।

खूप दुःख भोगल्यानंतरची। शांतता।’’

(‘मी भिडवू पाहतेय समग्राशी डोळ’, २०१०)

पृष्ठ क्र.४८)

जागतिकीकरणाच्या तडाख्यात स्त्रीने
सांभाळून तिच्या स्त्रित्वाला हानीकारक गोष्टींना
केला पाहीजे अशी सुचना कवयित्री उषाकिरण
देतात,

‘सावध हो पोरी...।

हो! सुर्यसळी। हो! नागकमळी। हो!

सुर्यफुल। हो! तांबडी पळसाची लाल

तरच उटून दिसल।

या बाजारफुक्याले तुहा श्रुंगार।’’

(‘म्होरकी’, १९९७, पृष्ठ क्र.२५)

प्रस्थापित जाणिवेला छेद देत स्त्रीया

व्यवस्थेतून नव्या आशाफुलवतात असे स्वप्न

कवियित्री विमल वाघमारे’ यांनी.

'कवितेच्या गर्भार ओठांवर।
मानवतेच्या कोवळ्या देठांवर।
असू दे उद्याचा सूर्य...।
भक्कम अवजड बुरुजांवर, तटांवर।
सान्या उवघट, दुर्गम घाटांवर।
असू दे उद्याचा सूर्य...।
खवळणाच्या सागराच्या बेफाम लाटांवर।
स्कृतीच्या अंधाच्या काळीज काठांवर।
असू दे उद्याचा सूर्य...।''
(‘प्रकाशाची वाट’, २००१, पृष्ठ क.८)

समारोप:—

जागतिकीकरणाच्या प्रभावामुळे मराठी कवयित्रींच्या आत्मनिष्ठ भावकवितेचे वर्तमानानुसार बदलते रूप आणि समकालीन पर्यावरणाला, जगण्याला कमी अधिक तीव्रतेने दिलेल्या प्रतिक्रिया असे दोन ठळक काव्यप्रवाह या कवितांतून जाणवतात. स्त्रियांना जगतांना वाटयास आलेली वंचना, भेडसावणाऱ्या समस्या, होणारी घुसमट, एकटेपणा, जगण्याच्या अर्थपूर्णतेने शोध, वाढती असवेदनशिलता, महानगरातील संस्कृतीच्या अपरिहार्यतेने आलेली अतिगतीमानता, आत्मकेंद्रितता यावर प्रकाश, व्यापारी वृत्ती, खेड्याचे वाढते बकालपण, शेतीशेतकऱ्यांची होत असलेली वाताहत, कृषीजनसंस्कृतीच्या परिघात होत गेलेली पडझड, जागतीकीकरणाने आणलेल्या नव्या अर्थसंस्कृतीने घडविलेला मूल्यन्हास, त्याबद्दलची उद्दिग्नता, बदलत्या कालमानानुसार धर्म, जात, संस्कृती, राजकारण यांची प्रत्ययास येणारी विसंगत रूपे अशी अनेकांगी आशयसूत्रांचा अविष्कार करणारी ही कविता आहे. कवयित्रींच्या निरनिराळ्या वृत्ती—प्रवृत्ती, त्यांच्या काव्य व जीवन विषयक भूमिकातील भिन्न परी लक्षात घेता या कवीता कोणत्याही एकाच विशिष्ट काव्यसंवेदनाचा प्रत्यय देणारी आहे असे म्हणतात येत नाही.

या कवयित्रींच्या कविता पारंपारिक स्त्रिदर्शनापेक्षा आधुनीक जगाशी समरस होवून नव्या काळाचे आव्हान पेलणाऱ्या स्त्रिची अभिव्यक्ती म्हणून साकारते. स्त्रिचे खास असे अनुभव, देहधर्माच्या मोकळ्या अशा अविष्कारासोबत त्याला नाकारण्यासाठी सरसावल्यामुळे प्रत्येयास येणारी तिच्या संवेदन विश्वाचे निराळेपण,

पुरुषमत्ताक व्यवस्थेच्या दृष्टणी भूमिकेने नव्या काळात, नव्या संदर्भात उभ्या केलेल्या आव्हानांना दिलेली प्रतिक्रिया यांचा प्रत्यय कवितेतून येत असला तरी यान्यशा कवयित्रींच्या कविता अजुनही आत्मरत आणि पुरुषकेंद्री आहे.

स्त्रियांच्या कवितेतून जागतिकीकरणामुळे निर्माण झालेले समाजवास्तव उभे राहते. जागतिकीकरणामुळे स्त्रियांच्या जिवनावर झालेले परिणाम ही कविता अभिव्यक्त करते. महानगर तथा ग्रामिण जिवनावर जागतिकीकरणामुळे मानवी मूल्यांची झालेली नसरण ही या कविता अधोरेखित करतात. प्राचिन काळापेक्षा वेगळीच नविन गुलामगिरी स्त्रीच्या वाटयाला येत आहे, याचेही चित्रण या कवितेतून येते. स्त्रियांच्या विविध अवयवांचे वस्तूकरण करून चालणाऱ्या व्यापार हे या जागतिकीकरणाची देण आहे. हे सर्व कोण? कधी थांबविणार? यांचे चित्रण या काव्यामधून तितकेसे येत नाही. कुटुंब, नातेसंस्था, व्यवस्था, संस्कृती, शेती या भोवतीचा फेर या कवितांमधून दिसतो. ‘कल्पना दुधाळ’ यांच्या व्यतिरिक्त ‘शेती’ विषय अद्याप दुर्लक्षित आहे. कार्पोरेट जग, लैंगिक पर्यटन केंद्रे, झोपडपट्टी यांसारखे अनेक विषय अद्याप दुर्लक्षित आहेत. जागतिकीकरणातील अवास्तवाच्या पार्श्वभूमीवर वास्तवतेच्या अधिक जवळ जाणारी, अस्वस्थ, अर्तमुख करणारी कवितेकडे कवयित्रींनी वाटचाल करावी हे एवढे मात्र निश्चित.

निष्कर्ष :—

१) जागतिकीकरणाच्या प्रभावामुळे मानवी जिवन, समाज जिवन भकास होत चालले याची चर्चा या कविता करतात.

२) जागतिकीकरणाच्या प्रभावामुळे स्त्रियांचे शोषण होते याचे प्रकटीकरण या कवितेतून होते.

३) जागतिकीकरणाच्या प्रभावामुळे मानवी मूल्ये न्हास पावत आहेत, स्त्रियांचे, मातृत्वाचेही बाजारीकरण होत आहे हे दृष्टीपथात येते.

४) जागतिकीकरणाच्या प्रभावामुळे निर्माण झालेल्या कौटुंबिक सामाजिक, शैक्षणिक, आर्थिक, राजकीय, सांस्कृतिक, धर्मिक, परिणामांची चर्चा या कविता करतात.

५) जागतिकीकरणातील कवयित्रींच्या कविता पारंपारिक स्त्रिदर्शनापेक्षा आधुनीक जगाशी समरस होवून नव्या काळाचे आव्हान पेलणाऱ्या स्त्रिची अभिव्यक्ती म्हणून साकारते.

६) जागतिकीकरणातील कवयित्रींच्या कविता स्त्रियांच्या नविन गुलामगिरीवर फारसे भाष्य करित नाहीत.

७) 'कल्पना दुधाळ' यांच्या व्यतिरिक्त 'शेती' विषय अद्याप दुर्लक्षित आहे.

८) कार्पोरेट जग, लैंगिक पर्यटन केंद्र, झोपडपट्टी अशा अनेक विषयांना या कवितांनी स्पर्श केला नाही.

९) जागतिकीकरणान्या प्रभावाची भिषणता अधोरेखित करणारी वास्तवाशी भिडणारी कविता निर्माती होणे आवश्यक आहे.

संदर्भ टीपा :-

१) डॉ. जोशी त्रीपाद भालचंद्र :-
'जागतिकीकरण, संवादमाध्यमे आणि फेरमांडणीचे नवे आव्हान, स्वरूप प्रकाशन, औरंगाबाद पृ.१४

२) कोतापल्ले नागनाथ (संपादन) :-
'स्वातंत्र्योत्तर काळातील मराठी कला, साहित्य व समाजसाहित्य आणि समाज' प्रतिमा प्रकाशन, पूणे २००७, पृ.१२९

३) गणोरकर प्रभा, :- 'जागतिकरण आणि स्त्रीवाद', 'आमची श्रीवाणी', वर्ष १६ अंक-१, ऑक्टो २००८ ते जानेवारी २००९, पृ.४२, ४३

□□□

स्रिदिंगोएरिचा

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

Printing Area International Interdisciplinary Research
Journal in Marathi, Hindi & English Languages